

УДК 37.091.4

ПОСТАТЬ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА КРІЗЬ ПРОСТІР СТОЛІТЬ

До 110 річниці вшанування пам'яті Бориса Грінченка

Наталія БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО, головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, м. Київ

У статті розкрито життєвий і творчий подвиг Великого Українця – Бориса Грінченка, що продовжує об'єднувати науковців національними ідеями, багатогранною самовідданою діяльністю, спонукає до осмислення його педагогічної спадщини в контексті реалізації концептуальних засад нової української школи.

Ключові слова: Борис Грінченко, відданість національній ідеї, Марія Загірня, упорядник чотиритомного «Словаря української мови», педагог, письменник, громадський діяч, неповторна особистість.

Natalia BOHDANETS-BILOSKALENKO. BORYS HRINCHENKO, A PROMINENT FIGURE, THROUGH AGES

In the article, the life and creative path of Borys Hrinchenko, an outstanding Ukrainian, who continues to unite scholars through his national ideas and versatile faithful agency and whose figure motivates to comprehend his pedagogical legacy within the framework of the implementation of the conceptual principles of New Ukrainian school is described.

Keywords: Borys Hrinchenko, commitment to the national idea, Mariia Zahirnia, compiler of a four-volume edition of "Dictionary of the Ukrainian Language", writer, public figure, unique personality

Для одних ім'я Бориса Грінченка асоціюється зі словником, для інших – він більше знаний як педагог, хтось скаже, що письменник. Спробуємо пригадати, хто ж такий Борис Грінченко.

Унікальність постаті Бориса Дмитровича Грінченка окреслюється апологетичною відданістю національній ідеї у найрізноманітніших проявах: наукових працях, художній літературі, фольклорі та етнографії, лексикологічній, мовно-перекладацькій та видавничій, а також учительсько-педагогічній діяльності.

Культурно-освітню й громадську діяльність Бориса Грінченка досліджували М. Плевако, В. Яременко, А. Погрібний, О. Неживий, Б. Пастух, А. Животенко-Піанків та сучасні дослідники Н. Богданець-Білоskalенко, А. Мовчун, Н. Кобижча та ін. Є низка дисертацій, у яких розкривається мовознавча (М. Кравченко), фольклористична й етнографічна (Л. Козар, Н. Родінова), літературна (В. Яременко, О. Вовк), перекладацька (А. Хоптяр), педагогічна (О. Неживий, К. Тимошенко), книговидавнича діяльність (М. Малиш) та архівна (Н. Зубкова) й епістолярна (І. Погребняк) спадщина Бориса Грінченка.

Перший музей Бориса Грінченка відкрито у 1988 р. на Луганщині у приміщенні школи, де колись учителював Б. Грінченко. У 2010 р. з ініціативи ректора Київського університету імені Бориса Грінченка В. Огнев'юка в приміщенні ректорату було відкрито Музей Бориса Грінченка. У цьому університеті створено лабораторію грін-

ченкознавства (2009 р.), метою якої є дослідження архівних джерел, упорядкування десяти томного видання праць Б. Грінченка і, загалом, популяризація його спадщини. 2011 р. у Києві на вулиці Бульварно-Кудрявській 18/2 біля ректорату Київського університету імені Бориса Грінченка постав пам'ятник Борисові Грінченку, який було споруджено на кошти викладачів і студентів. До 150-річчя від дня народження великого Просвітителя Національний банк України випустив пам'ятну монету.

У цій невеличкій розвідці хочеться стисло згадати про багатогранну діяльність Б. Грінченка, розкрити його як особистість, людину, чоловіка й батька.

Насамперед, *Борис Грінченко* постає перед нами як упорядник чотиритомного «Словаря української мови». Нагадаємо історію створення словника. 1902 р. на запит редакції «Київської старовини» та членів Старої громади Борис Грінченко разом з дружиною Марією Загірною переїздить до Києва. Він мав довершити працю кількох поколінь інтелігенції над українським словником, матеріали до якого знаходилися в редакції «Київської старовини». Йому було дано 49 тис. слів. Борис Грінченко додав ще власне зібраних 19 тисяч. За два роки він разом з дружиною, письменницею Марією Загірною, упорядкував словник, який уміщував 68 тис. українських слів з народної і писемної мови, починаючи від Котляревського і до початку ХХ ст.

Протягом двох років (1907 – 1909) словник було видано. «Словарь української мови» отримав другу премію Російської імператорської академії наук (першу не отримав ніхто). До речі, на словнику Б. Грінченка ґрунтувався перший, прийнятий у 20-ті роки ХХ ст. український правопис, з деякими змінами чинний і нині.

Борис Грінченко – педагог. У квітні 1881 р. Борис Грінченко склав екстерном іспити на звання вчителя початкових народних шкіл і після отримання свідоцтва три роки працював у селах Харківщини народним учителем. Та найдовше, шість років, він пропрацював у приватній школі Христини Алчевської в селі Олексіївка на Луганщині (з вересня 1887 – до літа 1893 р.). У цей період він створює український рукописний буквар та рукописну «Настину читанку» для своєї доньки Насті. За ними він вчив й інших дітей читати, тому що всі підручники на той час були російськомовні. Відомо, як важко було друкувати книжки для українського читача в царській Росії, оскільки панувала заборона на українськомовні книжки, а з 1895 р. – спеціально на дитячу книжку. І тільки після 1905 р., коли були зняті деякі заборони на українське слово, Борисові Грінченку вдалося надрукувати свою «Українську граматку». Він хотів підготувати до друку й читанку під назвою «Рідне слово», але не встиг. І вже після його смерті у 1912 р. Марія Загірня, додавши до читанки трохи власного матеріалу, видала цю книжку дещо переробленою. Поряд із прізвищем Бориса Грінченка з'являється її ім'я. Читанка містить 30 параграфів різноманітної тематики, обсягом 167 сторінок [1, 30]. Важко переоцінити роль читанки Бориса та Марії Грінченків для українського малого читача, особливо перший випуск, коли був повний вакуум українськомовної книжки в Східній Україні. По суті, «Рідне слово» – прообраз сучасних дитячих енциклопедій.

Борис Грінченко – письменник, перекладач. Свою літературну діяльність розпочав у 18 років. Як письменника, його приваблювали жанри поезії, прози та драматургії. Найдосконаліше свій талант Грінченко розкрив у жанрі прози («Сонячний промінь», «На розпутті», «Серед темної ночі», «Під тихими вербами»). Писав драми і комедії: «Ясні зорі», «Степовий гість», «Нахмарило», «Миротворці» тощо; створив 77 байок й упорядкував їх у збірку «Байки» (1911).

У жанрі малої прози розповідається про знедолене дитинство, складне, занедбане та гнітюче становище тогочасної школи («Украла», «Дзвоник» «Екзамен», «Непокірний», «Каторжна»). Морально-етичні проблеми життя дітей сільської бідноти Б. Грінченко висвітлює в оповіданнях «Без хліба», «Кавуни», доступно й зрозуміло для дітей змально-

вано історичні події в оповіданні «Олеся». Свої твори підписував псевдонімами: Вартовий, Іван Перекотиполе, Василь Чайченко, Вільхівський та іншими.

Розуміючи важливість казки в дитячому вихованні, створює віршовані оповідання та віршовані казки. Сюжети для цих творів брав із народних джерел. Так, у 1894 р. з'явилася «Книга казок віршем». Збірка мала велику популярність з-поміж дітей, про що свідчить кількість її перевидань. Разом із казками І. Франка «Коли ще звірі говорили» «Книга казок віршем» Б. Грінченка розпочинала жанр української літературної казки.

Знав Борис Грінченко німецьку і французьку мови. В останні роки вивчав італійську, навіть розпочав роботу над українсько-італійським словником. Улюбленими письменниками Б. Грінченка були Шиллер і Гейне. М. Коцюбинський захоплювався Грінченковим перекладом драми Шиллера «Вільгельм Тель»: «Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гарного перекладу в перекладацькій літературі українській я не знаю» [7, 167].

Варто нагадати, що у 80–90-ті роки ХІХ ст. в українській художній літературі тривалий час панувала практика не власне перекладів, а довільних переказів, переспівів. Борис Грінченко – один з перших літераторів, який закликав письменників здійснювати переклади якнайточніше до оригіналів, не намагатися переробляти авторський твір на український лад.

Борис Грінченко – як фольклорист, етнограф. Працюючи вчителем у школах Харківщини, статистом на Херсонщині, у земській управі в Чернігові, Борис Дмитрович не втрачав нагоди збирати і записувати фольклорний та етнографічний матеріал. Саме в Чернігові він доклав чимало зусиль як фольклорист та етнограф і видав тритомну працю «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях» (1895–1899) та фольклорну збірку «Из уст народа» (1900). Сучасник Бориса Грінченка Зенон Кузеля так писав про захоплення фольклорно-етнографічною діяльністю митця: «руководився не так зацікавленням до тем народної творчості, як більше патріотизмом, ...і любов'ю до всього, що вийшло з народу» [5, 9].

Дослідниця фольклорної спадщини Грінченка Лідія Козар зазначала: «Із передмови та архівних документів Б. Грінченка довідуємося, що ним зібрано було всього 4600 пісень» [4, 55].

Геніальна постать Бориса Грінченка як фольклориста на ниві українського пошуку плідної зернини народного слова залишається взірцем і показовим прикладом кожному, хто вважає себе причетним до нації на рідних просторах.

Борис Грінченко – громадський діяч. Борис Дмитрович протягом усього свого життя виявляв рідкісну наполегливість і самозреченість у кожній справі: педагогічній, видавничій, науковій, письменницькій. Сили йому надавала велика ідея віри в незборимий дух української нації, головним у розвитку якої Грінченко вбачав просвітництво. Усе, що він писав, говорив, залишив у архівних спогадах, пройняте переконливо-освітніми, національно-відроджувальними помислами, спрямованими до народу України. Спираючись на архівні документи, висвітлимо створення товариства. До київського губернатора із заявою про дозвіл на створення товариства «Просвіта в Києві» звернулися М. Лисенко та Б. Грінченко (ф. І, 31728). У заяві чітко було вказано мету товариства: «Цель общества есть содействие развитию украинской культуры и, главным образом, просвещению Украинского народа на его родном языке; общество имеет действовать в пределах г. Киева и Киевской губернии» [3]. Статут товариства доручили скласти Модесту Левицькому. Статут, який прийняли не відразу, а з тривалими обмірковуваннями і доповненнями висвітлював головне завдання «Просвіти» – право видавати газети, журнали, книжки та іншу літературу українською мовою; відкривати хати-читальні; бібліотеки; засновувати навчальні, науково-просвітницькі заклади, сприяти роботі музеїв; влаштовувати літературно-мистецькі вечори; організувати читання публічних лекцій; проводити конкурси на кращі літературні твори; вишукувати фонди для підтримки кращих стипендіатів у вищих навчальних закладах.

У київський період виходять також його публіцистичні праці: «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1905), «Якої нам треба школи» (1905), «Народні вчителі і українська школа» (1906), історичний нарис «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького» (1907).

Борис Грінченко: видавничі і культурна діяльність. Проживаючи і працюючи в Чернігові, у 1894 р. Борис Дмитрович створив видавництво дешевої популярної літератури для народу. Кошти на видавництво заповів його однодумець Іван Череватенко. Для зменшення вартості книжок, редагування і коректуру рукописів взяли на себе Борис та Марія. Це були невеличкі за обсягом книжечки, розміром аркуша і коштували 3–5 коп. На книжках був напис: «Видав Б. Грінченко на кошти І. Череватенка». Видавництво проіснувало шість років і за цей проміжок часу видано 46 книжечок загальним тиражем понад 140 тис. примірників.

У той період у Чернігові Борис Грінченко разом з дружиною упорядкував Музей української старовини В. Тарновського. Порятував ту частину колекції, що пліснявіла в одному з київських підвалів, серед них понад 700 Шевченкових експонатів. Ці, врятовані ним, Шевченкові картини й речі тепер містяться в Державному національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві.

Згадаймо і про власну бібліотеку. Борис Грінченко разом з дружиною збирали книжки. Їхня бібліотека налічувала понад шість тисяч книжок переважно наукового змісту. Вона склала основу першої публічної бібліотеки (тепер це Національна наукова бібліотека України імені В. Вернадського).

Борис Грінченко як особистість. Сучасники згадували про нього як надзвичайно настирливу, наполегливу, вимогливу людину як до себе, так і до інших. Працювати з ним і дружити було дуже нелегко: підганяв інших до праці, як диктатор. Друзі дали йому прізвисько Диктатор і називали Генералом.

Борис Грінченко створив унікальну українську родину, у якій був, як зазначала дослідниця А. Мовчун, «ніжним, люблячим чоловіком, турботливим, відповідальним батьком». Мав доньку Настю, яка стала дитячою письменницею та перекладачем. На жаль, вона дуже рано пішла з життя, віддавши його за волю України. У літературі також під псевдонімом Марія Загірня працювала і його дружина. Подружжя Грінченків сучасники характеризували, як «справжню українську сім'ю без компромісів».

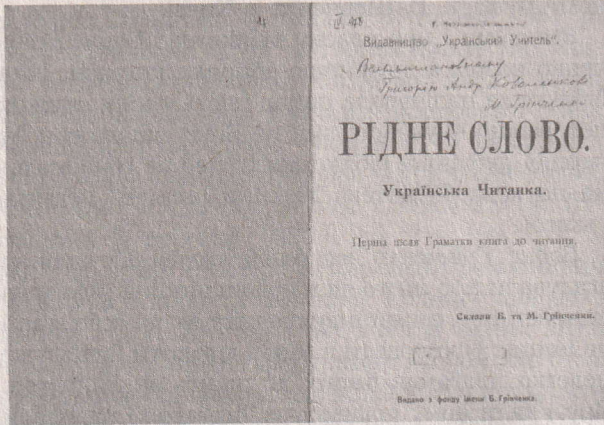
І наостанок треба наголосити на вмінні цінувати сім'ю, кохану дружину й умінні пронести вогонь кохання через усе подружнє життя. Він писав про дружину Марію Загірню: «вона для мене була вірним порадиником і другом в усіх важких і важливих справах». У листах Б. Грінченка до дружини відчувається глибина справжнього вірного кохання. Сучасна дослідниця А. Мовчун писала: «Із першого й до останнього закінчував листи словами: «Цілую твої ніженьки. Твій Борис». У листах називав кохану сонечком, щастям, зіронькою, голубкою, святою, зорею ясною; коханням своїм єдиним і довічним; голубонькою сизокрилою; любим серденьком» [6, 13]. Отак незгасав вогонь кохання між двома найріднішими людьми.

Нам, сучасним нащадкам Бориса Грінченка, варто глибше цікавитися і дивуватися широченним обсягом його діяльності лише за 47-річне життя. А ще варто стрепенутися всім серцем і заходитися чесно й сумлінно продовжувати національну розбудову України. «Наше діло гнітять, але ж ми самі удесятеро побільшуємо цей гніт

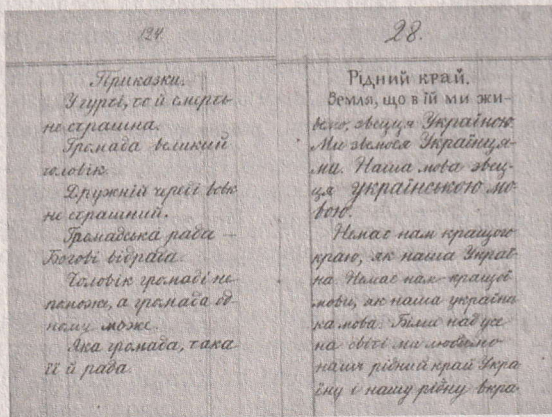
своєю недбалістю, продажністю, лінощами», – говорив Грінченко [2, 9].

Ці його слова залишаються актуальними і сьогодні та активізують думки кожного свідомого українця.

Додаток

Титульна сторінка та фрагменти читанки Бориса та Марії Грінченків «Рідне слово», 1912 р.

Фрагмент рукописної Читанки

с. Олексіївка, Луганичина, 1887 р. Родина Бориса Грінченка (дружина і донька)

Пам'ятник Борисові Грінченку в Києві 2011 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданець-Білоskalенко Н. Не велике я поле зорав... (до 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка) / Н. І. Богданець-Білоskalенко. – К.: НВФ «Славутич-Дельфін», 2013. – 112 с.
2. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка / А. Животенко-Піанків. – К.: Вид. центр «Просвіта», 1999. – 176 с.
3. Заявление Киевскому губернатору от Лысенко Н. В., Гринченко Б. Д. в разрешении образования общества «Просвита в Киеве». – Институт рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф 1, 31728.
4. Козар Л. Борис Грінченко як фольклорист / Лідія Козар. – К., 2005. – 148 с.
5. Кузеля З. Б. Грінченко як етнограф / Зенон Кузеля. – Львів, 1910. – 36 с.
6. Мовчун А. І. Грінченкіана-2011: пошуки та знахідки А. І. Мовчун // Борис Грінченко – відомий і невідомий матер. щорічних Грінченківських читань: 8 грудня 2011. К.: [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2012. – С. 10–18.
7. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості А. Г. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с.